

Presidendi säilmete kojutoomist võib vaadata mitme nurga alt

17.11.2010 00:00

Küllo Arjakas, Eesti muinsuskaitse seltsi vastutav sekretär aastail 1987–1990

21. OKTOOBRIIL täitus 20 aastat president Konstantin Pätsi säilmete Tallinna metsakalmistule ümbersängitamisest. Pärastlõunasel mälestusüritusel oli perekond Pätsi rahula rahvast täis, surises paar telekaamerat. Sündmuse päeval avaldas «Sakala» pika usutluse KGB eruohvitseri Henn Latiga.

Just see mees jõudis koos sama asutuse eruohvitseri Valdur Timuskiga oktoobris 1988 presidendi matmispaika otsides esimesena Kalinini (Tveri) oblasti Buraševo psühhoneuroloogiahaiglasse, kus oli möödunud Konstantin Pätsi viimane eluaasta.

KULUS kaks suvist ekspeditsiooni ja 46 haa avamist — alles seejärel õnnestus Eesti muinsuskaitse seltsil leida Buraševost presidendi arvatavad säilmed. Põhjaliku ekspertiisi järel korraldatigi 21. oktoobril 1990 pidulik ümbermatmine.

Kahtlemata oli ettevõtmisega õnne: hoolimata 1989. aastal valitsenud pingetest ja võimu survest, sai toona Venemaa riigipiiri veel vabalt ületada ning tänu perestroikale ja glasnostile oldi seal abivalmid. Õigel ajal võeti videosse Pätsi raviarsti doktor Gusseva tähelepanekud. Eakas naine suutis veel kepiga kalmistule kõndida ning näidata kätte arvatava matmiskoha, ehkki eksis selles.

Eestis oli aeg nimetatud ettevõtmiseks samuti sobiv: püsis suur huvi lähiminekliku vastu ning Konstantin Pätsi peeti omariikluse sümboliks. Ümbermatmist aitasid tasuta korraldada arvukad riigiasutused, ühiskondlikud organisatsioonid ja üksikisikud.

«SAKALAS» oma loo jutustanud Henn Latt mainib, et keegi pole tehtu eest seniajani aitäh öelnud. Aga kes oleks ütleva? Kas riik, ühiskondlik organisatsioon või üksikisik? Kui riik, siis kas president, riigikogu esimees või peaminister?

Viimased kaks ei tule kõne alla: nad ei anneta teenetemärke. Muidugi võib kõrge ametiisik paluda mis tahes kodaniku enda juurde ning öelda talle ühe või teise teo eest aitäh. Paraku olid praegune riigikogu juhataja ja peaminister 1990. aastal liiga hõivatud muude asjadega, et mäletada nüüd veel Pätsi ümbermatmise tagamaid.

Kõige väärkam oleks muidugi presidendilt saadud autasu. Niisugusel puhul teeb eeltöö teenetemärkide komitee. Keegi peab sellele kandidatuuri esitama. Kerkib taas küsimus: kes?

Tuleb silmas pidada sedagi, et kandidatuuri esitamine ei pruugi anda tulemust: nii president Rüütel kui Ilves on kergelt kõrbenud, olles valmis allkirjastama tunnustatavate loendit, kus seisab mõni kaheldav nimi. Kes esitaks tänapäeval riiklikuks autasustamiseks mehe, kelle teened ühes episoodis on küll vaieldamatud, ent teisele kaalukausile jääb 17 aastat teenistust KGB-s?

TAUSTA hoomamiseks tasub meenutada, kuidas nägi asi välja 1988. aastal.

19. oktoobril 1988 andis ajalehe «Edasi» esikülj teada: «Grupi eru- ja reservohvitseride ülesandel lähetati Kalinini linna erualampolkovnik Valdur Timusk ja reservmajor Henn Latt, kellele tehti ülesandeks pikema aja vältel kontrollida senikogutud andmete tõepärasust Eesti Vabariigi presidendi Konstantin Pätsi elust pärast 1940. aasta suve.»

21. oktoobril kirjutas «Molodjož Estonii»: «Toimetusele on saanud teatavaks, et grupi Suure Isamaasõja veteranide, reserv- ja eruohvitseride ülesandel tegelesid erualampolkovnik Timusk ja reservmajor Latt viimastel aastatel K. Pätsi saatuse väljaselgitamisega. Eruohvitserid on kindlaks teinud K. Pätsi viimased eluaastad ja surmaaaja ning täpsustavad matusekohta.»

Mis oli nõukogude eruohvitseride motiiv? Nad ise nimetasid oma eesmärkideks kaitsta sõjaveterane, kelle õigusi on rikutud, uurida juutidevastaseid kuritegusid ning «taastada Anton Irve hea nimi eesti rahva silmis» (viimati toodu on tsitaat 1988. aasta 21. oktoobri ajalehest «Edasi»).

Mida sellest arvata? Mõni eesmärk on arusaadav. Aga kelle silmis oli 1988. aasta sügisel halb nimi kapten Irvel? Huvi Pätsi vastu põhjendasid otsijad presidendi 1934. aasta resolootse tegevusega, mis hoidis Eestis ära fašistliku riigipöörde. Eeltoodud mõttekäigule lisasid nad, et tunnevad inimlikku soovi kas või mingil määral heastada seda ülekohtu, mida nende parteikaaslased Eesti Vabariigi presidendile omal ajal tegid.

Lühidalt: mõni tegutsemismotiiv jäi arusaamatuks, aga Pätsi säilmete leidmiseks tehti tublit tööd.

EESTI muinsuskaitse seltsi juhatusel oli 1988. aastal Henn Lati kohta vähe teada. Seda, et ta KGB-st 1980. aastal lahkus, luges allakirjutanu alles nüüd «Sakalast».

Eruualampolkovnik Timusk oli meile samuti tundmatu tegelane. Ta avaldas 1989. aasta veebruaris ja märtsis koos Edgar Spriidiga «Edasis» artiklite seeria, kus õigustas hävituspataljonlaste tegevust 1941. aastal Järvamaal.

Sõjas juhtub nii mõndagi — mis, miks ja kelle korraldusel, seda ei saagi pahatihti enam tagantjärele selgeks teha. Õigustada 1989. aasta varakevadel, laulva revolutsiooni ajal hävituspataljonlasi oli ometi kohatu. Liiatigi võis Timuskit märgata mitmel Interliikumise miitingul.

KOKKUVÕTTEKS. Eesti muinsuskaitse seltsis suhtusime neisse meestesse umbusklikult. Mõõnsime, et Pätsi otsides on tehtud head tööd, kuid jäime valvsaks. Ainus ühenduslülili Eesti muinsuskaitse seltsi ja KGB eruohvitseride vahel oli presidendi pojapoeg Matti Päts, otsesidet meil polnud.

Henn Latt kinnitab «Sakalas», et tal pole midagi varjata ning ta pole alla kirjutanud ühelegi surmaotsusele. Kindlasti see nii ongi. Need, kel on midagi karta, püsivad madalamal kui muru, lootes, et kunagised kuritööd ei tule välja või ei õnnestu neid enam tõestada. Nii on teatavasti juhtunud mitme küüditamisele kaasaaidanuga. Henn Latt (sündinud 1941) on hoopis noorem mees.